

Віленскія нягоды і трыумфы Песняра

Паездкі ў Вільню – сталіцу сучаснай Літвы Вільнюс – заўсёды выклікаюць у цікаўнага да беларускай гісторыка-культурнай спадчыны падарожніка незабыўныя пачуцці. Асабліва ўспамінаюцца яны цяпер, падчас разгулу пандэміі, якая стала прычынай забароны ўезду ў горад. Аднак нам пашчасціла прайсціся па старажытных вуліцах яшчэ да таго, як іх запаланіла пагроза віруса. На гэты раз у рамках рэдакцыйнага праекта «Па слядах класікаў» мы даследавалі віленскія адрасы Янкі Купалы.

Ад'езд у горад мары

Упершыню Я. Купала трапіў у Вільню ў канцы верасня 1908 года. Правёўшы лета таго ж года ў арандаваным маці фальварку паблізу вёскі Бараўцы, што пад Мінскам, недзе адразу пасля заканчэння жніва паэт выправіўся на Нясвіжчыну, у добра знаёмы яму Дольны Сноў. Да гэтага ён адпрацаваў там на бровары Міхала Гартынга больш за год памочнікам вінакура. І хоць, як пазней прызнаваўся ў лісце даследчыку сваёй творчасці Льву Клейнбарту, «зазнаў там такога пекла, якога яшчэ не меў», з-за адсутнасці іншых перспектыв у будучы класік наважыўся заключыць працоўны кантракт і на новы спіртагонны сезон 1908–1909 гадоў. Але толькі ён заняўся звычайнай справай, як, мяркуецца, 20 верасня паштальён прынёс ліст з рэдакцыі газеты «Наша ніва» з прапановай маладому паэту пераехаць у Вільню.

Вагацца наконт таго, прымаць альбо не прымаць запрашэнне, Я. Купала не стаў, і ўжо назаўтра накіраваўся ў сталіцу беларускага адраджэння. Хто канкрэтна падаў думку, што паэта трэба ратаваць ад бровараў, і паклікаў яго ў горад, куды ён даўно імкнуўся душой, невядома. Літаратуразнаўцы тут разыходзяцца ў меркаваннях. Аднак відавочна: у гэтай справе не абышлося без удзелу братаў Антона і Івана Луцкевічаў, якія ў той час больш за іншых заснавальнікаў «Нашай нівы» апекаваліся сваім дзецішчам, ды

Уладзіміра Самойлы, Купалавага паэтычнага настаўніка-натхняльніка, – менавіта дзякуючы яму ў маі 1905 года ў мінскай газеце «Северо-Западный край» быў надрукаваны першы верш Івана Луцкевіча «Мужык», падпісаны псеўданімам Янка Купала...

За няпоўныя дзевяць першых гадоў свайго існавання ў Вільні рэдакцыя газеты «Наша ніва» змяніла некалькі адрасоў. У канцы верасня 1908 года яна размяшчалася ў доме № 20 па Віленскай вуліцы (па-літоўску – Vilniaus). Менавіта туды і накіраваўся Я. Купала з чыгуначнага вакзала. Адшукаць гэты дом сёння немагчыма – ён быў знішчаны ў гады Другой сусветнай вайны. На яго месцы да пачатку 1970-х гадоў існаваў сквер, а затым узвялі шматпавярховы будынак, у якім за савецкім часам размяшчалася Міністэрства сувязі Літоўскай ССР, а цяпер знаходзяцца офісы розных службаў, арганізацый і фірм.

Па веды ў «Знанне»

У Вільню Я. Купала прыехаў як даволі вядомы ўжо ў беларускіх адраджэнскіх колах творца. На яго паэтычным рахунку было каля двух дзясяткаў надрукаваных у «Нашай ніве» вершаў і галоўнае на той час дасягненне – зборнік «Жалейка». Тым не менш да паэта ў рэдакцыі паставіліся халаднавата, замест чаканага пастаяннага месца ў штаце прапанавалі толькі падзаработак. Асноўным жа месцам працы

Я. Купала была папулярная ў гараджан і асабліва ў навучэнскай моладзі прыватная бібліятэка-чытальня «Знание». Размяшчалася яна ў самым цэнтры старой Вільні, непадалёк ад Кафедральнай плошчы, у доме № 4 на галоўнай гарадской транспартнай артэрыі – Георгіеўскім праспекце. Больш як за стагоддзе гэты будынак кардынальна змяніў не толькі аблічча, але і свой парадкавы нумар. Цяпер гэта дом № 2 на праспекце, што носіць імя князя Гедыміна (Gedimino). Там у бытнасць паэта прапісалася і кнігавыдавецкае таварыства «Наша хата»: за час свайго непрацягла існавання яно выпусціла каля дзясятка кніг на беларускай мове. Уладальнікам бібліятэкі і выдавецтва быў Барыс Даніловіч, вельмі блізкі да «Нашай нівы» чалавек, адзін з арганізатараў разнастайных культурна-асветных беларускіх праектаў у Вільні і даўні сябра У. Самойлы, па пратэкцыі якога будучы Пясняр, пэўна, і быў прыняты на працу на абанеменце.

Службовыя абавязкі Купалы-бібліятэкара былі немудрагелістыя: выдаць наведвальнікам кнігі і прыняць іх назад. Але ён засяроджваўся не толькі на гэтым. Паводле ўспамінаў сучаснікаў, малады паэт хутка знаходзіў кантакт з чытачамі,

умела падбіраў патрэбную ім літаратуру, дзяліўся думкамі аб прачытаным. А яшчэ праца ў бібліятэцы-чытальні спрыяла яго агульнаадукацыйнаму, ідэйнаму і літаратурнаму росту. Як згадаў пазней папличнік па «Нашай ніве», вядомы пісьменнік і беларускі грамадскі і палітычны дзеяч Вацлаў Ластоўскі, «Янка Купала, тады працуючы ў бібліятэцы, многа чытаў, асабліва навейшых тагачасных расійскіх і польскіх паэтаў».

Калі паэт не быў заняты ў бібліятэцы «Знание», яго можна было знайсці ў рэдакцыі газеты, дзе, гаворачы словамі В. Ластоўскага, ён «за перагляд і падгатоўку вершаў у «Нашу ніву» меў... 5 руб. пенсіі» (тут пад словам «пенсія» маецца на ўвазе зарплата. – С.Г.). Дарэчы, Я. Купала на сваім асноўным працоўным месцы «за бібліятэкарства атрымліваў 25 руб.». Наколькі вялікай ці малой была ў будучага класіка заробочная плата, можна меркаваць па пазначаных у «Обзоре Виленской губернии за 1908 год» сярэдніх цэнах у верасні таго ж года на такія харчовыя прадукты, як сала, якое каштавала 10 руб. 40 кап., сметанковае масла (15 руб.), ялавічына (5 руб. 58 кап.), соль (60 кап.), грэчка (2 руб. 10 кап.). Праўда, кошт прыводзіцца не за звыклы для большасці з нас сёння кілаграм вагі, а за пуд (раўняецца 16 кг). Пры аналізе гэтых лічбаў трэба памятаць яшчэ і такі факт: жыллё ў паэта было бясплатным – яму выдзелілі месца ў прырэдакцыйным пакойчыку, дзе ён жыў разам з двума іншымі супрацоўнікамі «Нашай нівы».

Няспраўджаны бонус

Адным з першых рэдакцыйных заданняў, што атрымаў Я. Купала, была, па ўсім відаць, падрыхтоўка да друку верша Вульфа Сосенскага, неардынарнай асобы, этнічнага яўрэя з мястэчка Даўгінава, што на Вілейшчыне, які вырашыў працаваць на ніве беларускай нацыянальнай культуры. Прынамсі, 25 верасня ў рубрыцы «Паштовая скрынка» «Наша ніва» паведамляла: «Сос-му. З «самаучки» наш паэта Купала нешта прабуе зрабіць. Чэ-кайце цярыліва...».

◀ Янка Купала.
Фота 1909 года

У якасці своеасаблівага бонусу для заахвочвання новага супрацоўніка да больш плённай творчай дзейнасці ў тым жа нумары рэдакцыя змясціла верш Купалы «Бор», а ў наступным, ад 9 кастрычніка 1908 года, – вершаванае прысвячэнне Алеся Гаруна «Януку Купале», якое з’яўляецца водгукам на першы зборнік паэта: «Хоць прастая і малая // «Жалейка» твая, // Але надта пекна грае...».

Будучы класік стараўся апраўдаць давер і спадзяванні на яго. Аднак не ўсё атрымлівалася: хоць вершы і складаліся, а некаторыя з іх нават сяды-тады трапілі на старонкі газеты, на думку крытыкаў, яны не вылучаліся арыгінальнасцю. «...На жаль, багата ёсць у яго вершаў неабдуманых, неабробленых. Спатыкаюцца часта і перапевы колькі разоў аднаго і таго ж бадай тымі самымі словамі», – напіша праз некаторы час Сяргей Палуян, пісьменнік і публіцыст, якому Я. Купала, нягледзячы на такія не вельмі прязныя радкі ў свой адрас, прысвяціў паэму «Курган». А Самойла ў лісце да літаратуразнаўца і рэдактара Купалавай «Жалейкі» Браніслава Эпімаха-Шыпілы дык і наогул прызнаваў, што яго падапечны «как истинный поэт ленив и больше верит во вдохновение, чем в труд».

Адзін з тагачасных выдаўцоў «Нашай нівы» А. Луцкевіч лічыў першапачатковы час жыцця Я. Купалы ў Вільні крытычным перыядам у яго творчасці і тлумачыў гэта трывіяльным сумам па добра знаёмым і бліжкім сэрцу вясковым асяроддзі. Гарадское жыццё «... сьпяраша як бы аглушыла Купалу. У месце (тут і далей пад словам «месца» маецца на ўвазе горад. – С.Г.) ён працуе быццам нешта чужое – варожае... Места, аб якім летуцеў наш пясняр на вёсцы, і места, зь якім спаткаўся на дзеле, – гэта дзве розныя рэчы. У чужой, варожай стыхіі Купала зачыняецца ў сабе, як той сьлімак у сваёй шалупіне, і жыве нейкім асаблівым – замкнёным жыццём, адгароджаны ад бурлівага ходу мястовага жыцця».

На агульны настрой паэта, пэўна ж, у той час накладвала адбітак яшчэ і побытавая неўладкаванасць. Пра ўмовы, у

якіх даводзілася яму жыць у 20-м доме па вуліцы Віленскай, у 1928 годзе ў сваіх «Успамінах пра Янку Купалу» В. Ластоўскі пісаў наступнае: «Асабіста ж я пазнаў Янку Купалу толькі ў першых датах сакавіка месца 1909 года, калі пераехаў з Рыгі на сталую працу ў Вільню, куды быў запрошаны А. Уласавым на сакратара рэдакцыі «Наша ніва», якая тады памяшчалася на Віленскай вуліцы, д. № 20, у часова пуставаўшым магазыновым памяшканні, з уходам з тратуара. Прыехаў я ў Вільню вечарам і таго ж дня адведаў рэдакцыю, дзе пазнаёміўся з А. Уласавым, Іванам і Антонам Луцкевічамі і Альгердам Бульбай. З размоў даведаўся, што стала ў рэдакцыі працуюць яшчэ Антон Лявіцкі (пісьменнік Ядвігін Ш. – С.Г.) і Янка Купала, але іх не было дома.

Рэдакцыйнае памяшканне дзялілася на дзве палавіны: ад вуліцы, у быўшым магазыне, была кантора рэдакцыі, ад падворку ж пакой, у тры вакны, з прысёнкам (прысёнак – невялікае памяшканне перад уваходам, тое, што і тамбур. – С.Г.), кватэра Уласава, і ў ім маленькі зачаток будучага беларускага музея, які збіраў Іван Луцкевіч. У прывулчным памяшканні акром рэдакцыйнай канторы быў яшчэ начлежны лёкум (паўпадвальнае памяшканне. – С.Г.) для трох асоб: А. Лявіцкага, за дашчанай перагародкай справа, Я. Купалы і рабочага Нагурскага – за шафай, збітай з неабляваных дошак.

На другі дзень прыйшоў я ў рэдакцыю рана і застаў усіх кватарантаў канторы ў поўным камплекце і даволі кіслых настраеннях, якія былі вынікам дрэнных кватэрных варункаў. Кантора была ў запушчаным стане і на першы погляд рабіла ўражанне складу макулатуры, якая ў постаці ўсякіх газет была звалена каля сцен і сторшылася на паліцах спамянёнай дашчанай шафы. Наганялі нуду даўно не аднаўляныя і спрадвеку не апыляныя сцены. Паветра было прасычана кіслай вільгаццю, дымам ад жалезнай печкі, на якой пякліся прамочаныя наскрозь учора звечара чыесь камашы, і тут жа, у скавародцы, сквірчэлі скваркі, якія з вялікім адданнем аспярожна мяшаў пальцам чалавек з рыжаватай бародкай,

у расхрыстанай кашулі і ў апорках на босую нагу, а другі, малады, паспешна апрануўся ў камізэльку над свайго роду мадэравым расцягнутым ложкам, якое ад уходу рабіла ўражанне свежа сканаўшага на сцюдзёнай тундры вярблюда.

Незнаёмы над скваркамі быў А. Лявіцкі, незнаёмы пры ложку назваў сябе Янка Купала. Я сказаў, што прыехаў сюды на сталую працу. Лявіцкі асцярожна адставіў на падлогу скавародку і здзіўлена выпрастаўся, Купала, які да гэтага часу скончыў свой туалет, схпіў капялюш і палку і, прабурчэўшы нешта кшталтам: «Сам чорт тутакі не ўбудзе, калі так далей будзе», – выскачыў за дзверы...».

На асабістым фронце

Аднак гэта былі далёка не ўсе нягоды Я. Купалы ў пачатку ягонага жыцця ў Вільні. Малады паэт меў даволі таварыскі характар, і ў кола яго знаёмцаў траплялі прыяцелі, якія, мякка кажучы, не заўсёды аказвалі станоўчы ўплыў. Пазней ён сам прызнаваўся, што часам вадзіўся з кампаніяй «другога сорта», і яна, паводле сцвярджэння В. Ластоўскага, мела некаторуую схільнасць да «шклянога бога».

Нягледзячы на ўсе, так бы мовіць, абцяжарваючы абставіны, Я. Купала паступова ўсё ж змог уліцца ў агульнае рэчышча творчага віленскага жыцця. У многім гэтаму паспрыяла знаёмства са Старым Уласам (сапр. Уладзіслаў Сівы-Сівіцкі), Людасам Гірам і іншымі знакавымі асобамі. У гэтай кагорце былі і сёстры Марыя і Софія Іванаўскайтэ – літоўскія пісьменніцы, якія выдавалі кнігі пад агульным псеўданімам Лаздзіну Пяледа.

З малодшай з сясцёр – Марыяй – быў жанаты В. Ластоўскі. Ён упершыню і прадставіў яе свайму калегу па «Нашай ніве» Я. Купалу. Адбылося гэта недзе ў сакавіку 1909 года на здымнай кватэры Ластоўскіх у доме № 18 па Аляксандраўскім бульвары – цяпер гэта вуліца названа ў гонар князя Альгерда (Algirdo). «...Удачна, на першы пачатак, абаснаваўшыся ў Вільні, рашылі мы з жонкай справіць наваселле, – чытаем далей «Успаміны пра

▲ У будынку па Віленскай вуліцы, 14 у 1914–1915 гадах размяшчалася рэдакцыя газеты «Наша ніва». Фота 1914 года

Янку Купалу» В. Ластоўскага. – ...За навасельным сталом, аздобленым кіпучым, як вулкан, самаварам з адпаведнымі да яго, стасоўна стану, прыдаткамі мяснога і мучнога характару аказаліся Лявіцкі і Янка Купала. За вечар гэты сапраўднай першай знаёмасці перагаворана было многа, бо і чарка гарэлкі падагравала і без таго гарачыя галовы... Разважалі за сталом аб паэтах і пісьменніках, аб іх тыпах і творах... Янка Купала хваліў Блока і Славацкага. Асаблівай паклонніцай Славацкага была мая жонка...».

Агульнае захапленне вершамі польскага паэта Юльёша Славацкага спачатку творча паяднала аўтара «Жалейкі» з малодшай Лаздзіну Пяледа, а затым, як мяркуюць некаторыя літаратуразнаўцы, даволі хутка перарасло ў больш блізкія адносіны паміж імі...

Пошукі выйсця

У пачатку кастрычніка 1909 года Я. Купала пакідае працу ў «Нашай ніве», звальняецца з бібліятэкі-чытальні «Знаніе» і выязджае на Навагрудчыну, дзе па пратэкцыі Б. Даніловіча яму прапанавалі заняць месца кіраўніка маёнтка Бенін (цяпер – вёска ў Навагрудскім раёне). Аднак які мог атрымацца кіраўнік панскай гаспадаркі з паэта?.. Справы ў Бе-

ніне ў Я. Купалы не заладзіліся, і ў пачатку лістапада таго ж года ён вяртаецца ў Вільню, дзе здымае вугал у кватэры ў доме № 17 па Замкавай вуліцы, цяпер – Bernardzinскай (Bernardinų), затым жыве ў свайго знаёмца настаўніка Сымона Караля на прадмесці Звярынец.

У сталіцы беларускага нацыянальнага адраджэння паэт па-ранейшаму пачувае сябе некамафортна і настойліва шукае выйсце з незайдроснай жыццёвай сітуацыі. Ён адзін за адным дасылае лісты ў Санкт-Пецярбург свайму творчаму апеуну Б. Эпімах-Шыпілу, у якога просіць парады і адначасова паратунку. «Я ў Вільні доўга не магу трымацца, – піша ён 21 лістапада, – а так шчыра хацелася б не загінуць і пажыць дзе-небудзь у культурным мейсцы, каб сябе загартаваць і адшліфаваць на службу беларушчыне і беларускаму грамадству... Мне надта хацелася б убіцца ў Пецярбурзе ў якую-кольвечы бібліятэку; так, гэта заняцце неяк страшна люблю! Калі б што-небудзь падварнулася, то тэлеграфануйце мне – я кожнай секунды магу да Вас з'явіцца. Калі нічога зноснага не прыдумаецца, то тыкі (тады. – С.Г.) папраўдзе са мной кепска будзе».

І Браніслаў Эпімах-Шыпіла прыйшоў на дапамогу. Па яго запрашэнні ў пачатку снежня 1909 года Я. Купала перабіраецца

ў сталіцу Расійскай імперыі, дзе паступае на агульнаадукацыйныя курсы А. Чарняева. Пецярбургскі перыяд пакінуў прыкметны след у жыцці і творчасці Песняра, і, думаецца, што ў рамках рэдакцыйнага праекта «Па слядах класікаў» мы раскажам і пра яго.

Приемныя паездкі

Пакуль жа адзначым, што, жывучы ў 1909–1913 гадах у горадзе на Няве, Я. Купала не парываў сувязі з Вільняй, быў у курсе спраў тамтэйшых літаратурнага і культурнага асяродкаў, падтрымліваў зносіны з блізкімі сябрамі, па-ранейшаму дасылаў вершы ў рэдакцыю «Нашай нівы», зрэзчычас наведваўся туды і асабіста. Прынамсі, у 1910 годзе ён прыязджаў на хрэсьбіны нованароджанай малодшай дачкі М. Іванаўскай-Ластаўскене Стасютэ і нават стаў яе хросным бацькам.

У 1912 годзе разам з удзельнікамі Беларускага музычна-драматычнага гуртка, якім кіраваў яго добры знаёмец Б. Даніловіч, паэт святкаваў на віленскім прадмесці Антокаль Купалле і затым падзяліўся ўражаннямі аб гэтай падзеі ў рэпартажы «Святкаванні Купалы ў Вільні»: «Дзесяткі тысяч народу высыпало на абодвы бакі Вілі-рэкі і любаваліся гэтым нявіданым і найпрыгажэйшым у сьвеці відовіскам. Дзесяткі тысяч людзей віталі жывымі і радаснымі вокляскамі, і шчырымі крыкамі «браво» спатыкалі і праводзілі вялікае святкаванне беларусамі свайго нацыянальнага сьвята. Уся рэка ад Антокаля да Закрэту выглядала нейкім зачараваным, як з арабскай казкі, усеянным рознаколернымі агнямі мейсцэм, па каторым плывуць у пазалочэнных чоўнах казачныя рыцары багатыры. У Закрэце над рэкой была абвешэна абшырная палянка гэтак сама разнаколернымі ліхтарэнкамі. Пасярод палянкі былі запалены бочкі са смалой, адкуль непадалёку устроілі буфэт, а далей распалажыўся аркестр ваеннай музыкі. А гадзіне 11-й прыплылі к Закрэту участнікі забавы і сталі пад гул музыкі выходзіць на берэг на апісаную раней палянку. І тут у лесі сабралася тысячы наро-

▲ Сучасны выгляд будынка, у якім у 1914–1915 гадах размяшчалася рэдакцыя газеты «Наша ніва», і мемарыяльныя шыльды, прысвечаныя Я. Купалу

ду любаватца беларускімі гульнямі. І тут усё было; і беларускія песні, і беларускія народныя танцы у беларускіх народных опратках, скакалі праз агонь...».

У канцы студзеня 1913 года члены таго ж Беларускага музычна-драматычнага гуртка зноў запрасілі Я. Купалу ў Вільню. На гэты раз на першую пастаноўку яго легендарнай «Паўлінкі». Спектакль адбыўся ў зале гімнастычнага таварыства «Сокал» на вуліцы Віленскай, 10. Гэты дом захаваўся да нашага часу і знаходзіцца каля касцёла Святой Кацярыны, насупраць сквера, дзе ўстаноўлены помнік вядомаму беларуска-польскаму кампазітару Станіславу Манюшку. Цяпер ён значыцца пад нумарам 39, а ў той самай зале віленскія беларусы часта праводзяць розныя канцэрты і мастацкія імпрэзы.

Пра згаданую падзею «Наша ніва» адгукнулася наступнай публікацыяй: «Вечарынка 27 студзеня была незвычайная: ставілі на сцэне першы раз «Паўлінку», сцэнічны абразок у двух актах Янкі Купалы. Перад публікай праходзілі тыпы дробнай, засцяпковай шляхты, каторых аўтар патрапіў жыва выразіць, выказаўшы гэтым вялікую знаёмасць жыцця беларускага сялянства; чуваць было, што гэта не робленныя, а жывыя тыпы нашай вёскі... На вечарынку гэту сумысна прыехаў здалёку і аўтар яе Янка Купала. Аўтара публіка выклікала на сцэну і, абдыляючы густымі вопляскамі, падалі яму памятку – падарак ад віленскіх беларусаў – залаты гадзіннік з надпісам: «Аўтару «Паўлінкі» віленскія беларусы, 27 студзеня 1913 г.». Артыстыцы, каторая іграла ролю Паўлінкі, п. Маркевічанцы, аўтар падаў на сцэну букет жывых кветак. У зале ў часе гульні панавалі дзіўныя настроі: вось здавалася, што гэта адна згодная сямейка сабралася на нейкае мілае свята, гэтак усім было вясёла і міла».

Зноў у горадзе мары

Пасля такога сардэчнага прыёму Я. Купала ўжо, напэўна, не вагаўся, калі ў яго з'явілася аказія вярнуцца на сталае жыццё ў Вільню, што і адбылося ў пачатку

кастрычніка 1913 года. Паэт пасяліўся ў доме № 5 па Казанскай вуліцы – цяпер яна мае назву 16 лютага (Vasario 16-osios) – у гэты день у 1918 годзе быў падпісаны Акт аб узнаўленні незалежнасці Літоўскай Рэспублікі.

Свой так званы другі віленскі перыяд Я. Купала распачаў з працы ў Беларускім выдавецкім таварыстве, якое размяшчалася ў тым жа доме, дзе і жыў паэт. Яго дзейнасцю апекаваўся калега па Пецярбургу Вацлаў Іваноўскі, а Я. Купала займаў пасаду адказнага сакратара. Дзякуючы намаганням супрацоўнікаў таварыства ў 1913–1915 гадах пабачыла свет больш як 15 кніг, у тым ліку адзіны прыжыццёвы зборнік Максіма Багдановіча «Вянок» і першая кніга беларускай паэтэсы Канстанцыі Буйло «Курганная кветка». У іх выпуску прымаў непасрэдны ўдзел і Я. Купала.

Адначасова паэт працягвае сваё супрацоўніцтва з «Нашай нівай», на старонках якой з'яўляюцца яго вершы і публіцыстычныя артыкулы. А пасля таго як рэдактар Аляксандр Уласаў пакінуў сваю пасаду, у сакавіку 1914 года Я. Купала ўзначаліў рэдакцыю газеты. «Усю душу і ўсе сілы цяпер укладаю ў «Нашу ніву», каторую стараюся паставіць па сіле магчымасці на належачую вышыню. Апрача працы непамернай каля

▼ Янка Купала і Вацлаў Ластоўскі ў рэдакцыі газеты «Наша ніва». Фота 1913 года

газеты, маю шмат усялякіх непрыятнасцей, звязаных і з рэдагаваннем, і з выданнем...» – паведамляў ён 28 верасня 1914 года ў лісце Б. Элімаха-Шыпілу. У гэты час Я. Купала знаёміцца з рускімі паэтамі Канстанцінам Бальмонтам і Валерыем Брусавым: яны праводзілі ў Вільні свае творчыя сустрэчы з чытачамі. В. Брусаў пераклаў на рускую мову некалькі яго вершаў, якія друкаваліся ў віленскай «Вечерней газете».

У перыяд рэдактарства Я. Купалы рэдакцыя «Нашай нівы» размяшчалася на той жа Віленскай вуліцы, але ў іншым доме – № 29 (цяпер – № 14), куды і перасяліўся паэт пасля свайго зацвярджэння на новай пасадзе. Пра размяшчэнне рэдакцыі газеты «Наша ніва» і пра жыццё там Я. Купалы цяпер нагадвае мемарыяльная шыльда, а ў былых рэдакцыйных пакоях сёння працуе натарыяльнае бюро.

Асабістае жыццё Купалы-рэдактара ў Вільні таксама было насычаным. Тут ён знаёміцца са сваёй будучай жонкай Уладзіславай Станкевіч. Аднак на момант іх першай сустрэчы сэрца паэта было занята іншай – пачынаючай артысткай Паўлінай Мядзёлкай, якой ён, паводле адной з версій, пад новы 1915 год прапанаваў стаць яго жонкай, але атрымаў адмову. «Яначка, я цябе люблю як нашага паэта, як харошага сябра і не больш. А гэтага мала, каб быць тваёй жонкай...» – так успамінала свой адказ П. Мядзёлка ў кнізе мемуараў «Сцежкамі жыцця».

Паэт моцна перажываў і за адзін дзень 3 студзеня 1915 года напісаў цыкл вершаў пра сваё непадзельнае каханне: «Маё цярпенне», «Быў гэта сон...», «Не судзіла доля». Калі ж на сэрцы ў яго адлягло, Я. Купала змяшчае ў жніўні 1915 на старонках «Нашай нівы» напісаны яшчэ ў снежні 1914 года верш «Гэй ты, дзяўчына, кветка-лілея» з прысвячэннем... «Ул. Станкевічанцы». З ёй 23 студзеня 1916 года паэт возьме шлюб у касцёле Святых Пятра і Паўла ў Маскве.

Наогул 1915 год аказваўся для Я. Купалы вельмі складаным. Шмат часу адымала рэдактарства, паліцыя наклад-

вала арышты на газету, вялася судовая цяганіна, не ўсё ладзілася ў асабістым жыцці... Летам пасля актывізацыі баявых дзеянняў на германска-расійскім фронце кайзераўскія войскі сталі набліжацца да Вільні. У такіх абставінах Я. Купала прымае рашэнне аб спыненні выдання «Нашай нівы» – 7 жніўня выйшаў апошні, 31-ы, нумар газеты, і пераязджае да маці ў фальварак Акопы, што на сучаснай Лагойшчыне, а адтуль – у Маскву, пасля ў Арол, потым у Смаленск, з якога вернецца ў Беларусь толькі ў канцы студзеня 1919 года.

Прыцягненне творчасцю

Яшчэ нядаўна лічылася, што пасля свайго прыезду ў 1919 годзе ў Мінск паэт не бываў у Вільні. Аднак навукоўцам удалося адшукаць архіўныя матэрыялы, якія абвяргаюць гэта. Напрыклад, у верасні 1919-га распараджэннем старшыні Часовага Беларускага нацыянальнага камітэта (грамадска-палітычнай арганізацыі, што ў 1919–1920 гадах каардынавала беларускі рух на акупаванай Польшчай тэрыторыі Беларусі) Аляксандра Прушынскага, вядомага яшчэ і як паэт Алесь Гарун, «у выніку паразумення з намеснікам генеральнага камісара ўсходніх зямель панам Рачкевічам» Я. Купала, які на той час загадваў бібліятэкай пры Беларуска-народным доме, накіроўваўся ў Вільню, каб перавезці адтуль у Мінск да 200 кілаграмаў беларускіх кніг. Праз некаторы час паэт з такой жа місіяй зноў наведваў горад. На гэты раз Купалу належала даставіць да 160 кілаграмаў друкаваных выданняў.

Адзначым і такі факт: Вільня перыяду вясны – лета 1919 года была практычна адзіным месцам, дзе Я. Купала мог друкаваць свае творы. Яны найперш з'яўляліся на старонках газет «Крыніца», «Беларуская думка» і часопіса «Беларускае жыццё». Апошні ў сваім 1-м нумары, які пабачыў свет 5 чэрвеня, змясціў партрэт паэта, рэцэнзію на яго п'есу «Раскіданае гняздо», надрукаваную зноў жа ў Вільні, перадрукаваў пад назвай «Што за палач такі здаецца» верш нашаніўскай пары

◀ Янка Купала і Якуб Колас разам з літоўскімі пісьменнікамі. Вільня, май 1941 года

«Праявы» і са скрухай паведамляў: «У часе вайны Купала напісаў шмат новых твораў. Частку сваіх рукапісаў ён прыслаў у Вільню, тут меліся друкаваць яго нязнаныя вершы. З прыходам польскага войска ў б. (былы. – С.Г.) Камісарыят Асветы ўжо не пусцілі беларусаў, каб забраць рукапісы. Пасля доўгіх старанняў удалося атрымаць частку прыгатоўленага да друку матэрыялу. Другая частка, у тым ліку зборнік рукапісных вершаў Купалы – прапала». Дык вось, у асноўным менавіта тыя творы паэта, якія ў выніку «доўгіх старанняў удалося атрымаць», і друкаваліся ў згаданых выданнях.

З успамінаў Леанілы Чарняўскай, жонкі Максіма Гарэцкага, вядома, што ў Вільню Я. Купала прыезджаў і ў 1920 годзе. Ён наведваў Віленскую беларускую гімназію – яна размяшчалася ў паўднёвым крыле былога жылога корпуса базыльянскага кляштара, у так званых Базыльянскіх мурах, «прыпісаных» да Вастрабрамскай вуліцы (сёння – Aušros Vartų, 7), на пастаноўку навучэнцамі «Раскіданага гнязда». Былі намеры ў паэта наведваць горад і пазней, у час замежных камандзіровак у Чэхаславакію. Аднак ні летам 1925, ні восенню 1927 года, калі ён у абодвух выпадках вяртаўся

дадому з Чэхаславакіі, улады Польшчы, у склад якой тады ўваходзіла Вільня, баючыся з боку Я. Купалы бальшавіцка-камуністычнай прапаганды, не выдалі яму візы.

Нявыкананая місія

Толькі ў другой палове верасня 1939 года, калі Вільня некалькі тыдняў пасля далучэння Заходняй Беларусі знаходзілася ў складзе БССР, у Я. Купалы з'явілася надзея наведваць горад сваёй маладосці. І хоць у напісаным тады ж вершы «Еду сягоння я ў Вільню...» паэт гэта не дэкларуе, відавочна, што ён радуецца і вітае ўз'яднанне Беларусі. Праўда, Купалу так і не ўдалося там пабываць ні ў 1939, ні ў наступным 1940 годзе. Бо неўзабаве пасля таго, як гэты твор быў надрукаваны ў «Звяздзе», рашэннем кіраўніцтва Савецкага Саюза 10 кастрычніка 1939 года Вільня была перададзена Літве. Пастаўлены перад фактам тагачаснага ўлады БССР адрэагавалі на яго слаба. Адзінае, што больш-менш гучна было заяўлена ў высокіх кабінетах, дык гэта пажаданне ўлічваць пэўныя беларускія інтарэсы – у тым ліку культурныя. І найперш гэта адносілася да лёсу віленскага Беларускага

музея імя Івана Луцкевіча – унікальнага збору беларускіх нацыянальных старажытнасцей, адкрытага ў 1921 годзе ва ўсё тых жа Базыльянскіх мурах на Ва-страбрамскай вуліцы. У пяці яго залах дэманстравалася больш за дзясятка калекцый: археалагічная, нумізматычная (манеты, медалі і ордэны), старадаўняга адзення, старажытнай зброі, рукапісаў і кніг, царкоўных рэчаў і ікон, карцін, музычных інструментаў, твораў разьбы з розных матэрыялаў і інш. Згодна з інвентарызацыяй 1941 года, музей налічваў 13 450 адзінак захоўвання, а яго бібліятэка – каля 14 тыс. рукапісаў і старадрукаваных кніг, сярод якіх, у прыватнасці, знаходзіліся частка так званай пражскай Бібліі Ф. Скарыны, асобнікі Статута Вялікага Княства Літоўскага, Наваградскае Евангелле XVI стагоддзя, першая граматыка арабскай мовы «Аль-Кітаб», рэдкія выданні і гістарычныя дакументы XVI – пачатку XX стагоддзя, у тым ліку і арыгіналы рукапісаў ранніх твораў Я. Купалы.

Пакуль Літва ў перыяд з кастрычніка 1939 да сярэдзіны 1940 года дэ-юрэ заставалася незалежнай дзяржавай, то размовы наконт віленскага Беларускага музея на афіцыйным узроўні амаль не вяліся. І толькі пасля таго як у пачатку кастрычніка 1940-га ў Гродне адбыліся перамовы беларускай дэлегацыі з прадстаўнікамі новаўтворанай Літоўскай ССР, на якіх улады БССР згадзіліся на перадачу «літоўскім таварышам» гарадоў Друскенікі і Свянцянны з навакольнымі вёскамі і чыгуначнай станцыі Гадучцішкі, справа зрушылася з мёртвага пункта.

Праўда, спатрэбілася яшчэ каля паўгода, пакуль 16 красавіка 1941 года Бюро Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі бальшавікоў Беларусі прыняло рашэнне накіраваць «для прынятия и перевода Белорусского музея из гор. Вильнюса в г. Минск» сакратара ЦК КП(б)Б Цімафея Гарбунова, а разам з ім – народных песняроў Янку Купалу і Якуба Коласа і яшчэ «нескольких ответственных товарищей». І праз месяц, 15 мая, аўтарытэтная дэлегацыя накіравалася ў сталіцу Літвы.

Непасрэдны кіраўнік місіі Ц. Гарбуноў пакінуў успаміны пра згаданую паездку, у якіх падрабязна апісаў увесь ход падзей. Так, ён раскажаў, што спачатку дэлегацыя спынілася ў гасцініцы «Жорж». Гэта ўстанова размяшчалася на добра знаёмым і Я. Купалу, і Я. Коласу былым Георгіеўскім праспекце. Дарэчы, яму ў міжваенны перыяд было прысвоена імя Адама Міцкевіча, цяпер жа гэта праспект Гедыміна. «Жоржаў дом», дзе за савецкім часам размяшчалася гасцініца «Вільнюс», існуе і сёння і таксама выкарыстоўваецца паводле свайго ранейшага прызначэння як пяцізоркавыя апартаменты пад назвай Vilnius Old City.

«Гостиница «Жорж» самая лучшая в Вильно, – згадвае далей Ц. Гарбуноў. – Но ей далеко до гостилиц Ленинграда, Москвы, Киева, Одессы. Во всей гостинице только несколько номеров, в которых имеются ванны, горячей воды почти нет. Далеко не в каждом номере имеются уборные. Комфорта мало, хотя блеска много. Зато на широкую ногу поставлены рестораны. Здесь, несмотря на то, что только кончилась война в 1939 году, можно иметь, начиная от земляники и кончая устрицами. Вина самые разнообразные: из Испании, Франции, Грузии, Крыма. Можно найти и местный «крупник» – национальный литовский напиток. Огромное количество грибов, хорошо приготовленных, в самом разнообразном виде. Здесь и рыжики маринованные, белые грибы, лисички, сыроежки, грузди. Цены сносные.

Не успели мы появиться в ресторане, как нас окружила большая толпа польского студенчества, а затем начали присоединяться многие польские интеллигенты. «Янка Купала! Янка Купала!» – вот возгласы, которые можно было слышать. Пришлось наскоро отобедать и подняться в номер. Но и здесь через несколько минут начали беспокоить непрерывными звонками по телефону... Через час в коридоре уже стояла большая делегация студентов-поляков, профессуры университета и представителей варшавской интеллигенции, нашедшей себе приют в Вильно после бомбежки Варшавы не-

мецкімі самалётамі... Купала прыняў ад ніх цветы, сказаў ім некалькі слоў на польскім мове і, сославшыся на сваю болель, ушл к себе в номер. Через некое время в коридоре гостиницы появились всякие польские авантюристы, вроде белорусского ксендза Станкевича».

Каб Я. Купала не кантактаваў з так званымі непажаданымі асобамі, Ц. Гарбуноў вырашыў змяніць вядомы ці не ўсяму гораду адрас іх размяшчэння: «Мы перабрались в этот вечер в гостиницу Соколовского, хотя и менее богатую, но зато спокойную...». Гэты гатэль, названы па прозвішчы нядаўняга ўласніка, у якога пасля ўсталявання ў Літве савецкай улады і быў экспрапрыраваны, размяшчаўся на другім і трэцім паверхах палаца Тызенгаўзаў. Названы будынак, дзе «квартаруюць» самыя розныя арганізацыі і ўстановы, і сёння знаходзіцца на ранейшым месцы, на рагу Нямецкай (Vokiečių) і Трокскай (Trokų) вуліц.

Падчас паездкі ў Вільнюс Я. Купала і яго спадарожнікі наведаль Беларускі музей імя І. Луцкевіча, пазнаёміліся з яго экспазіцыяй, агледзелі спецыяльна арганізаваную выстаўку, прысвечаную творчасці Песняра – экспанаваліся яго рукапісы. Адбыліся ў іх і сустрэча з навучэнцамі Віленскай беларускай гімназіі, якая на савецкі ўзор незадоўга да гэтага была перапрафілявана ў сярэдняю школу, і візіт у Акадэмію навук Літоўскай ССР, дзе яны сустрэліся з дзеячамі культуры Літвы і пісьменнікамі А. Венцлавам, Л. Гірам, П. Цвіркам, А. Жукаўскасам і В. Мікалайцісам-Пуцінасам.

Адносна асноўнай мэты візіту беларускай дэлегацыі ў Вільнюс Ц. Гарбуноў пісаў наступнае: «Цель нашей поездки была получить разрешение литовского правительства вывезти из Вильно в Минск Белорусский музей... Оказалось, что литовское правительство не могло решить этот вопрос без мнения Академии наук, а вся Академия не могла решить этого вопроса, не зная мнения трех братьев-академиков Биржишек. Ни одного из Биржишек не было на заседании, и заседание пришлось отложить...».

У выніку канчатковае рашэнне наконт Беларускага музея не было прынята, і 19 мая беларуская дэлегацыя практычна ні з чым вярнулася ў Мінск.

Перамовы пра лёс музея працягваліся на розных узроўнях да самай вайны. І толькі пасля вызвалення Літвы ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў пытанне было вырашана – 19 лістапада 1944 года Савет народных камісараў Літоўскай ССР стварыў ліквідацыйную камісію, у выніку ўстанову расфарміравалі. А экспанаты былі падзелены паміж, так бы мовіць, бакамі спрэчкі. Дарэчы, арыгіналы Купалавых рукапісаў і іншыя матэрыялы, якія мелі адносіны да Песняра і захоўваліся ў Беларускаму музеі імя І. Луцкевіча, тады ж былі перададзены Літаратурнаму музею Янкі Купалы ў Мінску.

Апошні раз у сваім жыцці Я. Купала быў у Вільні праездом 22 чэрвеня 1941 года. Цягнік, на якім ён вяртаўся з Каўнаса ў Мінск, бамбілі нямецкія самалёты, і паэту было не да любавання добра знаёмымі яму відамі горада...

Дарэчы, літаратуразнаўцы падлічылі, што ў Вільні пабачылі свет больш як дзве сотні вершаў беларускага Песняра – у адной толькі «Нашай ніве» было надрукавана каля 150. Тым не менш непасрэдна гораду свайго натхнення народны паэт прысвяціў вельмі мала твораў – асобныя віленскія матывы сустракаюцца ў вершах «Замкавая гара», «Шуман», «На вуліцы», «Якубу Коласу» і некаторых іншых. Памяць жа пра Я. Купалу ў Вільні пазначана, на наш погляд, зусім сціпла: ужо згаданай мемарыяльнай шыльдай і назвай вуліцы, размешчанай у прыватным сектары мікрараёна Новая Вільня (Naujoji Vilnia). Затое беларуская дыяспара, а таксама і дыппрадстаўніцтва нашай краіны ў Літве рэгулярна ладзяць у Вільнюсе розныя культуралагічныя мерапрыемствы ў гонар Песняра, і з кожным годам іх становіцца больш.

Сяргей ГАЛОУКА

Мінск – Вільнюс – Мінск

Фота аўтара і з фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы